

**AMIR TEMUR O'G'LINING
O'LIMI HAQIDA RIVOYAT**

Qish bilan bahor jangi — ayamajuz kechalaridan birida men sizlarga Amir Temur haqidagi afsonalarning birini hikoya qilib berish uchun qo‘limga qalam oldim.

Bu afsonani to‘qiganlar unga qanday nom berganlaridan bexabarman, men uni “Amir Temur o‘g‘lining o‘limi” deb atadim. Menga uni bir do‘stim gapirib bergan edi, do‘stimning aytishicha, bu qadim afsonani u Talabalar shaharchasida yashagan afg‘onlardan eshitgan ekan.

Afsonani hikoya qilib berishdan avval, ikki narsa haqida biroz bo‘lsa-da, to‘xtalib o‘tmoqchiman. Eng avvalo, “afsona o‘zi nima?” degan savolga javob izlamoqchiman. Odatimni kanda qilmagan tarzda, o‘zining nomukammalligi bilan mashhur “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ga qarayman. Mana, lug‘atning I jild 63-betidagi “Afsona” so‘ziga yozilgan izoh. **“1. Avloddan avlodga, og‘izdan og‘izga o‘tib kelgan fantastik, ba‘zan diniy mazmundagi hikoya, rivoyat, doston... 2. Ko‘chma: asossiz gap, yolg‘on-yashiq uydirma... 3. Ko‘chma: aql bovar qilmaydigan, aqlga sig‘maydigan mislsiz narsa, ish”.**

“Afsonaviy” so‘ziga oid izoh: **“1. Afsona janriga mansub bo‘lgan, fantastik. 2. Faqat afsonalarda mavjud bo‘lgan, odatda yo‘q, xayoliy. 3. Ko‘chma: uydirma, to‘qima. 4. Ko‘chma: aql bovar qilmaydigan, aqlga sig‘maydigan, misli ko‘rilmagan, mislsiz”.**

Agar e‘tibor bergan bo‘lsangiz, bu izohlarga “uydirma” so‘zi asos qilib olingan. Aslida, shundaymikan? Bir o‘ris shoiri **“Afsona — bu haqiqatning siniq parchalaridir”**, deb yozgan edi. Agar, “afsona” so‘ziga izoh bering desalar, men mana shu so‘zni takrorlagan bo‘lardim. Zero, har qanday xayoliy yoki to‘qima afsona ham aslida sodir bo‘lgani aniq, ma‘lum bir tarixiy voqea, yoki yashab o‘tgan tarixiy shaxs hayoti bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Bobil minorasi-ning qurilishi, Nuh to‘foni yoki Samarqanddagi Shohizinda mozori bilan bog‘liq afsona bo‘lsin, ularning har birining asosida tarixiy dalil — haqiqat yotgan bo‘ladi. Shuning

uchun ham juda ko'p qadimiy bitiklarimiz quyidagi jumla bilan boshlangan: "Bul hikoyat agarchi afsona tusida ersada, ul haqiqatdan yiroq emasdur".

Ingliz adibi Chesterton bitganidek, **afsona har qanday dalildan ham tarixiyroqdir**. Dalil yolg'iz bir odam haqida so'z yuritsa, yoki u odamlar qatnashgan voqea haqida ma'lumot bersa, afsona yuzlab va millionlab odamlarning taqdiri haqida, voqeani yuzaga chiqargan odamlar haqida hikoya qiladi. Dalil ba'zan zamon almashishi bilan o'z mohiyatini, o'z rangini o'zgartirishi mumkin, ammo afsona abadiy o'zgarmas haqiqatdir. Tarix faqat xalq xotirasi ramzi bo'lmish asotirlar (afsona va rivoyatlar) yordamidagina moziy mohiyatini, demak, uning yuragini kashf eta oladi. Xotirasiz inson yuragi ham quruq hujjatlar yig'indisidan farq qilmaydi. Tarix vaqt haqida emas, vaqt mobaynida yashagan inson haqida hikoya qilmog'i zarur. Demak, u vaqt hujjatlariga emas, inson xotirasiga suyangandagina haqiqatni ochadi. Inson xotirasi afsonalarga hamnafas bo'lgandagina tirikdir. Faqat shundagina tarixiy dalil tiriladi. Afsona bilan hujjat (dalil)ning o'zaro bog'lanishi aslida inson bilan vaqt bog'lanishidir. **Tarix**, deb yozadi Nikolay Berdyayev, **tom ma'nodagi afsonadir...**

To'xtalmoqchi bo'lgan ikkinchi masala men sizga so'zlab bermoqchi bo'lgan rivoyat Amir Temur hayotining qaysi to'xtamida bo'lib o'tgan voqealar bilan bog'liq bo'lishi mumkin degan savolni oydinlashtirishdir. Tarixiy bitiklarning guvohlik berishicha, Amir Temurning to'rt o'g'li bo'lib, ularning ismlari: Jahongir mirzo (1356–1376), Umarshayx mirzo (1356–1394), Amironshoh (Mironshoh) mirzo (1367–1408), Shohruh mirzo (1377–1447) bo'lgan. Yana shu narsa ma'lumki, ulug' Sohibqiron tiriklik paytida, u olib borgan jang-u jadalda uning yolg'iz bir farzandi – Umarshayx mirzo 1394-yilning qishida Shom urushi paytida, Harmatu qal'asi ostonasida – tor bir darada o'q tegib halok bo'lgani haqida tarixiy dalil bor. To'ng'ich o'g'li bo'lmish Jahongir mirzo o'z ajali bilan 20 yoshida olamdan o'tgan. Amir Temur vafotidan so'ng uch yil o'tgach, 1408-yilning ko'klamida uning o'rtancha o'g'li Mironshoh mirzo Qora Yusuf turkman bilan bo'lgan janglarning birida, Tabriz yaqinida o'ldirilgan.

Xo'sh, Amir Temur o'g'lining o'limi bilan bog'liq afsona

qaysi voqealar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Agar uni Umarshayx mirzo o'limi bilan bog'laydigan bo'lsak, bu afsonaning dalili bo'ladigan voqealarni Shom yurishi bayonidan topolmadim. O'ylashimcha, bu afsonani afg'onlar orasida mavjud bo'lishi bois, u Amir Temurning Hindistonga qilgan yurishi davomida ro'y bergan voqealardan tug'ilgan bo'lishi kerak. Oxir-oqibatda uzoq izlanishdan so'ng "Temur tuzuklari"da bu afsonaga bevosita bog'liq ma'lumotlarni topishga muvaffaq bo'ldim. Biroq ularni so'zlab berishdan avval men Hindiston yurishi qanday boshlanganini muxtasar bo'lsa-da, hikoya qilmoqchiman.

Hijriy sakkiz yuzinchi, milodiy 1398-yilning bahorida Amir Temur yangi bog'i — Bog'i Dilkushoda mislsiz tantanalar bilan Xizrxo'jaxonning qizi o'n ikki yashar To'kalxonimni o'z nikohiga qabul qildi. To'y o'choqlaridagi kul sovib ulgurmay, uning amri bilan Samarqand va Kesh oralig'ida joylashgan Taxti Qoracha dovoni osha o'tadigan yo'lni tuzatish va tog' etagida yana bir g'aroyib bir bog' bunyod etish ishlari boshlandi. Sohibqironning o'zi bo'lsa Keshga yaqin bir o'langda qurultoy chaqirdi. Maqsadi azaliy orzusi: Hindiston yurishi maslahatini o'rtaga solish edi.

Saltanatning muhim tadbirlari, bo'lajak harbiy yurishlar rejalari muhokama etiladigan qurultoy Amir Temur davlatining oliy kengashi edi. Shu bilan birga qurultoy mamlakatning bosh tantanasi bo'lib, Sohibqiron qo'li ostida birlashgan o'lkalarni boshqarish bilan band amirzodalar va boshqa davlati arkonlar uchun xuddi jang maydoni bilan baravar, hatto, undan yuqori turadigan o'ziga xos sinov maydoni ham edi. Agar jang maydonida dilovarlik sinalsa, bu kengashda farosat va tadbirkorlik sinovdan o'tardi. Bu sababdan bo'lsa kerak, jang maydonida qo'rquv nimaligini bilmagan ayrim amirlar va amirzodalar qurultoy chaqirilganda sarosimaga tushib qolishar, yo unda qaysi bir tadbir o'rtada muhokama bo'lishini bilish uchun bor vositalarni ishga solardilar. Illo, Jahongir jang maydonida qilich chopqilashdagi mohirlikni, qurultoyda esa o'ylab aytilgan so'zni ma'qul ko'rar, kim aravani quruq olib qochsa, mashvaratdan quvib chiqarishdan ham qaytmasdi. Ammo bu galgi qurultoy qay maqsadda chaqirilayotgani hech kimga sir emasdi.

Har galgidek qurultoy ko'pchilik uchun qurilgan ulkan chodirda o'tdi. Amir Temur odatdagi rasm-rusmlar ado eti-

lishi bilan gapni cho'zib o'tirmay, Hindiston yurshi oldidan o'g'illari va amirlarning ko'ngli, o'y-fikrlarini bilish maqsadida ularni maslahatga chaqirganini aytdi. Turkiy sulolalarning azaliy tartibi va mukarram dasturi shunday edikim, katta og'alari va ulug' xeshlar hayot ekan, hech kim ulardan o'tib saltanat taxtiga qadam qo'yolmasdi. Mana shu bobolar odatiga binoan qurultoydayam yoshi ulug' shahzodalar birinchi fikr bildirish huquqiga ega edilar. Shuning uchun ham davrada Sohibqironning kenja o'g'li Shohruh mirzo o'tirgan bo'lsa ham, birinchi so'zlash undan yosh jihatdan ulug' Muhammad Sul-ton bilan Pirmuhammad Jahongir ixtiyorida edi. Pirmuhammad Jahongir bobosiga bir qarab oldi-da, uning "Xo'sh" degan-dek sinchkov tikilib turganini ko'rib gap boshladi:

— Hazrati Sohibqiron, Hindistonni olmoq yer yuzida o'tgan barcha podsholarning orzusi bo'lmish. Agar ani zabt etsak, aning oltinlari ila yetti iqlimni olajakmiz. Men yurishga tayyordurmen.

Tug'ishgan birodarining bu gapini eshitib, amirzoda Muhammad Sul-ton ham o'rnidan turdi. U inisidan bir yosh ulug' bo'lsa-da, qotmadan kelganligi sababli undan ancha yosh ko'rinar, buni bilgan amirzoda ko'proq ovozig-a zo'r berib, kattalarga xos mulohaza istagida har bir so'zga alohida urg'u berib gapirish lozim, deb o'ylardi. Amir Temur og'a-ini o'rtasidagi bahsni maroq bilan kuzatar va bevaqt shahid bo'lgan o'g'liga ko'rsatolmagan mehr-marhamatini ulardan ayam-asdi.

— Olampanoh, — deya ulug'vorlik ila so'z boshladi Muhammad Sul-ton, — inim Pirmuhammad Jahongir aytgani rostdur. Hind mulki bag'oyat boy yurt. Ammo siz bergan saboq hamisha yodimda. Ya'nikim har bir ishni qilishdan avval uning amalini o'ylash joizdur. Kitoblardan ma'lumdirkim, Hindiston yo'li ko'p mashaqqatlidir. Eng avvalo, bir necha qor bosib yotgan tog'lar kechib o'tish, mushkul daryolar, undan keyin cheki yo'q o'rmon-ut-o'qayzorlar bordur. Ikkilamchi, maqsadga yetguncha bebosh afg'onlar bilan jang qilish ham zarur bo'lg'ay. Yana kitoblarda aytilmishkim, Hindistonda odamxo'r fillar ham juda ko'p bo'larmish...

Amir Temur inisining mulohazalarini eshitgan Pirmuhammad Jahongir bezovtalana boshlaganini sezdi. Ammo buni bildirmay, nabirasining mulohazasi qanday

taklif bilan tugashini kutdi. Qurultoy rasm-rusmi har bir soʻzni eʼtibor bilan eshitish lozimligini talab qilardi. Xoʻsh, qani, toʻngʻich nabirasi nima demoqchi ekan, shuni bilsinchi. Ammo Muhammad Sulton ham inisining ahvolini sezgan boʻlsa kerak, odatiga xilof ravishda shoshib soʻzini yakunladi:

— Bu mulohazalarim ila Hindiston yurishiga puxta tayyorgarlik koʻrish lozim demoqchiman. Men urushga shaymen. — U soʻzini tugatib, inisining yonidan joy olarkan, uning yuzidagi mamnuniyatni sezib, koʻngli joyiga tushdi.

Shundan soʻng Sohibqironga qizidan tugʻilgan nabira boʻlmish amirzoda Sulton Husayn navbat oldi. Amir Temur qizi Ogʻabegim va malika Tuman ogʻoning birodari amir Muhammad ibn Musodan boʻlmish bu amirzoda bagʻoyat mard, ammo beoqibat boʻlib, voyaga yetganini yaxshi bilsa-da, har gal qizining soʻzini qaytarolmay, bu badbaxt yigitning gunohidan oʻtib kelardi. Oʻz oʻgʻillari va ularning farzandlariga bagʻoyat qattiq turgan Sohibqiron bu hovliqma amirzodani jazosiz qoldirib kelayotganini hamma bilar, ammo sababidan bexabar edilar. Nahotki, qizdan tugʻilgan nabira oʻgʻillardan suyuqliroq boʻlsa? Amir Temurning bu nabirasiga loqaydligi uning qiziga koʻrsatgan karami boʻlmay, balki Sulton Husaynning saltanat taxtiga oʻtirishga loyiq boʻlmaganlar toifasiga kirishidan edi.

— Hazrat Sohibqiron, — dedi tantanavor ohangda Sulton Husayn. — Agar biz Hindistonni ilgimizga kirita olsak, toʻrt iqlimga — Turkiston-u Turon, Eron-u Hindga hukmron boʻlurmiz. Qolgʻon uch iqlim: Rum, Shom, Chinni esa olmoq qiyin emasdur, albat olgʻaymiz.

Sulton Husayn sanab oʻtgan iqlimlarni xuddi oʻzi oladigandek, allaqanday ichki kibr bilan davradagilarga koʻz tashlab, oʻrnini egalladi. Bobosi vafotidan soʻng mana shu kibr uning boshiga koʻp gʻavgʻolar solishidan u hali bexabar edi.

Amir Temur soʻz navbatini olgan kenja oʻgʻli Shohruh mirzoga diqqat bilan tikildi. Bu farzandi boshqa zurryodlariga qaraganda, kitobga oʻch chiqdi. Unga kitob boʻlsa bas, qilich chopqilashni unutadi. Ammo kitobxonligidanmi, soʻzi, mulohazalari pishiq, oʻzi ham koʻpni koʻrgan qariyadek bosiq edi. Aytadiganini puxtalab olmasa, ogʻiz ochmasdi.

— Padari buzruk, hazrati Sohibqiron, — deya gap boshladi Shohruh mirzo shoshmasdan. Uning, hatto, gapi-rayotgan paytidayam nimalarnidir o'ylayotganini sezib Amir Temurning g'ashi keldi. — Men ajdodlarimiz bo'lmish turklarning qonunlari bitilgan kitoblarda o'qigan edimki, jahonda beshta shon-shavkatli podshoh bo'larkan. Rivoyat qilg'aylarkim, bu podshohlarning ulug'ligini alohida ta'kidlab, ularning nomlarini atamay, laqablarini olib aytg'onlar. Ya'nikim Hind podshosini — roy, Rum podshosini — qaysar, Chin-u Mochin podshosini — fag'fur, Turkiston podshosini — hoqon, Eron-u Turon podshosini — shahonshoh ataydilar. Biz hukm yurgizgan yurt hukmdori, ya'nikim shahonshoh hukmi hamisha Hindiston mamlakatlari-ga joriy etilmish. Tokim Eronzamin-u Turonzamin bizing ilkimizda ekan, Hindistonni ham o'zimizga tobe etmog'imiz joizdur...

Amir Temur kenja o'g'lining so'zlarini tinglar ekan, bir zum so'nggi paytlarda yuragini tun-u kun bezovta qilgan valiahd tashvishiga berildi. To'rt o'g'lidan ikkisi bevaqt ko'z yumdi. Shohruh bunaqa, Mironshoh bo'lsa, o'ylamay ish qiladiganlar toifasidan. Mast bo'lib, otdan yiqilib kallasi lat yegandan buyon uning betayin qilmishlari yana oshdi. Suyukli kelini Xonzodabegim yaqinda erining zulmidan dod urib, unga bosh urib keldi. Mironshohning valiahd bo'lishi mamlakatni vayron bo'lishi demakdir. Bunga esa aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Nobakor o'g'ilni jazolashni ko'ngliga tuggan Sohibqiron bu tadbirni Hindiston yurishidan keyinga qoldirishga majbur edi.

Amir Temur sekin Pirmuhammad Jahongirga ko'z qirini tashladi. Ha, bu nabirasi havas qilgulik bahodir bo'ldi. O'ziyam quyib qo'ygandek bobosining o'zi: qaddi-qomati barvasta, yelkador, boshiyam bobosinikidek, xumdek keladi. Qoshi-chi, qoshi? Ariq chetidagi ajriqdek qalin, ko'zlari qilich damidek tovlanadi. Fe'l-atvoriyam bobosiniki, na yog'iydan, na o'limdan qo'rqadi. “Yopiray, — derdi ba'zan kamdan kam hayratlanadigan Sohibqiron. — Meni tirikligimda Alloh taolo yana qaytadan yaratdimi?! Nabirasining yolg'iz bir xislati unga ma'qul kelmasdi. Ko'pchilik boshini qovushtirishni bilmaydi. Mardlik odamlar dilini maftun etsa, oqibatbardorlik, farosat yuraklarni abadiy bandi etishini hali anglamaydi.

Amir Temur o'g'li Shohruh mirzodan keyin o'z mulo-

hazasini aytishga biron bir amir shoshilmayotganini ko'rib, hushyor tortdi. Sukut cho'zilganidan toqatsizlanib:

— Xo'sh, — dedi u baland ovoz bilan.

Ammo amirlar jim o'tiraverdilar. Sohibqiron jahli chiqsayam, ichidagini yuziga chiqarmadi. Indamay kutishni ma'qul ko'rdi. Bu baxtichopganlar uning necha yildan buyon Hind mulkini zabt etish haqida orzu qilishidan yaxshi xabardor. Nahotki, bilib ham bilmaslikka olsalar, jim o'tirishni ma'qul ko'rsalar? U o'zining deyarli barcha yurishlarida qatnashgan, sadoqatlarini necha marta jang-u jadalda namoyish etgan amirlariga bir-bir tikilar, amirlar esa unga bosh ko'tarib qarashga majol topolmasdilar. Oxiri u amir Shohmalikka qattiq tikilib turaverdi. Uning bu boqishini tuygan amir sekin boshini ko'tarishga majbur bo'ldi.

— Taqsirimning so'zlari yo'qmi? — dedi Sohibqiron bo'g'iq ovoz bilan.

Amir Shohmalik o'rnidan turishga majbur bo'ldi. Amir Temur unga: "O'tirib gapiraver", deb ishora qilgach, o'rnini egalladi. Biroz taraddudlanib, keyin ohista arz qildi:

— A'lohazrat, sizning amringiz biz uchun vojibdur, undan yuz o'girish tuzingizni unutmog'dur. Biz bu tadbir xayolini dillarimizdan, bamisli javohir tuynuklaridan o'tgan ipdek shoshilmay o'tkardik, — u biz deganda amirlar Xoja Yusuf, Saribug'o, Shayx Nuriddinlarga ishora qildi. — Boringki, Hindistonni oldik ham deylik. Biroq u mulkda turg'un bo'lib qolsak naslimiz yo'qolmagaymu, avlodlarimiz o'z aslidan ayri tushmagaymu, begona yurtda tillarini unutmogaymu?..

— Taqsir, — deb uning gapini bo'ldi Amir Temur xotirjam. — Biz ul-mulkda uzoq qolishni o'ylaganimiz yo'q. Qolaversa, shuni yodda tutingkim, dilda e'tiqod butun bo'lsa, aslo naslimiz yo'qolmagay, tilimiz unutilmag'ay... E'tiqod susaysa, til emas, imon ham unutilg'ay...

U xotirjam gapirar, ammo qoshining yig'ilib turishi, ko'zidagi o'tning yanada kuchliroq tovlana boshlaganini payqagan amirlar Sohibqiron ichida qanday kuchli to'fon o'ynayotganini sezib turishardi.

— Ko'pchilikda shubha bo'lsa, yo'lga chiqmagan ma'qul. Shubha nafaqat aqlni, u dildagi o'tniyam o'chiradi. Kelingiz, Tangri taologa murojaat qilaylik. Hind

mulkiga yurish borasida istixora¹ etaylik — Amir Temur yonida turgan Qur'onni qo'liga oldi. — Tangri taolo neni buyursa, shunga amal qilg'aymiz.

Davradagilar o'sha zahoti uning taklifini ma'qullab ovoz berdilar. Sohibqiron Qur'oni karimni oldidagi shira ustiga qo'ydi, chuqur nafas olib, biroz sukut saqladi-da, ko'zini yumib kitobni ochdi. U avval ochilgan sahifadagi oyatni ichida o'qidi, so'ng baland ovozda takrorladi:

— “Ey, Rasululloh, kofirlarga va munofiq'larga qarshi jahl qilg'il”.

Amir Temur bir chetda turgan mavlono Faxriddin qoriga tikildi. Mavlono Sohibqiron istagini uqdi, ohista o'rnidan turib, oyat mazmunini izohlab berdi. Amirlar mavlononing izohini eshitgach, boshlarini egib, jimib qoldilar.

— Xo'sh, — dedi Amir Temur.

Ammo bu gal ham amirlar o'z fikrlarini aytishga shoshilmadilar. Buni ko'rgan Sohibqiron jahlini yashirolmadi.

— Taqsirlarim, nechun jimsiz? Yo Alloh taolo hukmi sizga hush kelmadimi?..

Men sizni saltanatim ustunlari deb bildim, hamisha izzatingizni unutmadim. Siz esa unutdingiz... Sababi nedir? Siz bilmasangiz, men yaxshi bilurman. Turgan suv sasiydi, yurgan odam yasharadi. Agar siz toliqqan bo'lsangiz, ilgingizda mador qolmog'on bo'lsa, lashkarni topshiring. Necha-necha bo'z yigitlar bizgayam navbat yetadimu, deb kutib turg'aylar. Alloh guvoh, Hindistonni siz emas, shul o'g'lonlar albat zabt etg'ay...

Sohibqironning vajohatini ko'rib, ayniqsa, uning so'nggi so'zlarini eshitgan amirlar birin-ketin o'rinlaridan turib afv tiladilar. Amir Temur ularning so'zini xotirjam eshitib dedi:

— Siz ila ne-ne jangu jadallarda bo'ldim. Siz menga, men esa sizga suyandim... Har qancha yuragimni qon qildingiz, afv etdim. Bugun boringg'iz, ertagacha o'ylang'iz...

Ertasi davom etgan qurultoy ahli bir ovozdan bo'lajak yurish rejasini ma'qulladilar. Dili ravshan tortgan Amir Temur qo'l ko'tarib, zafar-u fath fotihasini o'qidi.

¹ Istixora — “Qur'on”ga qarab fol ochish (*muallif*).

Qurultoydan yarim oy o'tar-o'tmas, Sohibqiron boshchiligidagi ulkan qo'shin Qashqadaryo vohasini tark etib, Termizga yaqin yerda Jayhundan kechib, Xuroson hududiga o'tdi.

U butun yoz davomida Andarob degan joyda bo'ldi. Sakkiz yuzinchi yil zulhijja oyining boshida — 1398-yilning avgustida Amir Temur Panjshir daryosi yoqalab Kobulga qarab yo'naldi. Shu yerda unga bo'lajak yurishda omad tilagan Oltin O'rda elchilarini qabul qildi. Elchilar bir necha muddat o'tib, qaytishga ruxsat so'ragandan keyin, ularning karvonini qo'riqlash uchun bir guruh askar ajratdi. U bu ishni elchilarni o'ylab emas, shu karvon bilan dorilmulkka qaytish lozim topilgan Saroymulkxonim bilan Shohruh mirzoning o'g'li, to'rt yashar nabirasi Muhammad Tarag'ay xavfsizligini ta'minlash uchun qilgan edi.

Bundan o'n yetti yil avval qo'lga kiritilgan Xuroson mulkining bu qismi hamisha notinch bo'lib kelgan. Hindiston yurishini maqsad qilgan Sohibqiron shu sababdan ham qo'shin ortini mustahkamlash niyatida Kobulni tark etib, Sulaymon tog'lari yaqinida yashagan afg'on qabilalari va isyonkor qora kiyimlilar — siyohpo'shlar nomi bilan mashhur isyonchilarni tavbasiga tayantirish, o'zining ko'nglini tinchlantirish bilan mashg'ul bo'ldi. Qolaversa, bu tadbir Hind sultonini chalg'itishning yo'li ham edi. Go'yo o'zini Hindistonni zabt etish uchun emas, mana shu bebosh qabilalarni itoatga keltirish uchun kelgan qilib ko'rsatmoqchi bo'ldi.

U vaqt yetishi bilan o'ttiz ming askarga rahbar bo'lmish amirzoda Pirmuhammad Jahongirga Sulaymon tog'ini oshib, Sind daryosini to'xtamay kechib o'tib Mo'lton viloyatiga, amirzoda Muhammad Sulton bilan amirzoda Rustam boshchiligidagi o'ttiz minglik qo'shinga esa Sind daryosi yoqalab Kashmir tog'i etagidagi yo'ldan yurib, Lohur viloyatiga bosqin qilishga farmon berdi. O'zi bo'lsa qo'shinning asosiy qismi — g'ul bilan Badaxshon tomonga yo'naldi va tog' oshib, Hindiston sarhadlariga bostirib kirdi. Hindiston yurishi haqida boshqa bir hikoyamizda batafsil to'xtalish niyatimiz borligi sabab, biz asosiy maqsadimiz — sizga so'zlab bermoqchi afsonani keltirib chiqargan voqealarga o'tishni ma'qul ko'rdik.

Amir Temur, yuqorida aytganimizdek, qo'shin ortini mustahkamlash maqsadida afg'on qabilalari tomonidan

vayron etilgan bir qator qal'alarni qayta tiklatgan va ular-da o'z odamlarini qoldirgan edi. Mana shu qal'alarning biri Irob qal'asi edi. Pirmuhammad Jahongir Mo'ltonga yurishi oldidan o'ziga sodiqlik so'zini aytgan Lashkarshoh afg'onni mana shu qal'aning kutvoli qilib tayinlagandi. Amir Temur qo'shini Hindistonga qarab yo'lga chiqishidan foydalangan karkas deb atalgan afg'on qabilasining boshlig'i Muso afg'on kelib qal'ani qo'lga kiritdi va kutvol Lashkarshoh afg'onni qatl etdi. O'ldirilgan og'asining qasosini tilagan Malik Muhammad Sohibqiron huzuriga bosh urib bordi. Amir Temur uzoqni ko'zlab ish tutdi: go'yo bechora inining o'tinchiga quloq solmagan bo'lib, uni qamab qo'yishni buyurdi. So'ng Muso afg'onga huzuriga kelishni talab qilib yorliq yubordi. Muso afg'on kelgan chopardan qon o'chi talab qilib borgan Malik Muhammad qamoqqa tushganini eshitib, xotirjam tortdi. Ammo Amir Temur qo'shini qal'aga qarab kelayotganidan voqif bo'lgach, unga peshvoz chiqib, qal'ani peshkash qilishni ma'qul deb topdi. Ammo u o'z askarlaridan biriga Amir Temur qal'aga kirishi bilan o'q uzib, uni halok etishni buyurgan edi. Ammo pastkash niyatiga yetmadi. Uzilgan o'q xato ketdi. Muso afg'on qilmishiga yarasha jazolandi, u qatl etildi.

Aynan mana shu voqea yillar o'tib afsonaga asos bo'lganiga shak-shubha yo'q. Lashkarshoh afg'ondan avval qal'ada Pirmuhammad Jahongir turgani uchunmi, afsonada Amir Temur o'g'lining o'limi haqida hikoya qiladi. Nabiraning o'g'ilga aylanishi esa faqat afsonalarda emas, hatto, tarixiy kitoblarda uchrab turadigan holdir. Qolaversa, Pirmuhammad Jahongir Amir Temurning kenja o'g'li Shohruh bilan deyarli tengqur edi.

Endi navbat afsonaga.

Dunyoning to'rt tarafiga ko'z tikkan Sohibqiron Amir Temur qo'shini jangari afg'on qabilalari bilan bo'lgan og'ir jang-u jadaldan so'ng daryo yoqasida qo'qqayib turgan ulkan qoya ustidagi qal'ani qo'lga kiritdi. Qal'a juda kichik, ammo baland devor bilan o'ralgani uchun g'oyatda kuchli istehkom¹ edi. Shuning uchun ham qal'aning qo'lga kirishi qiyin bo'ldi. Aniqrog'i, qiyin bo'lishi mumkin edi. Ammo kutilmaganda qal'a xiyonat tufayli uning qo'lga juda oson o'tdi. Xiyonat qal'a jiybaxona'

¹ Jiybaxona – qurol-aslaha saqlanadigan maxsus ombor.

boshlig'i tomonidan bo'ldi. U dastlab maktub qatib bog'langan yoy o'qini Sohibqiron askarlari tomon uchirib, tun yarimdan og'ganda mag'rib tomondagi darvozani ochajagini xabar qildi. Munshiy xatni unga o'qib berar ekan, hukmdor hali aftini ko'rmagan jiybaxonachidan qattiq nafratlandi. "Ko'rnamak", — deb o'yladi u munshiy xirgohdan chiqib ketgach. U uzoq o'yladi. Hukmdorlari bergan tuz haqini unutilib, vafodorlik va sadoqatni bir chekkaga yig'ishtirib, uning oldiga ne-ne odamlar bosh urib kelmagan. Lekin u har safar bu xoinlarni la'natlagan. Tuz haqi va vafodorlikni unutilib, xizmat vaqtida o'z sohibidan yuz o'girib, uning qoshiga kelgan har bir yuzsizni o'ziga va saltanatiga eng yomon dushman deb bilgan.

Zero, ular o'z sohibiga vafodorlik qilmagach, unga qilarmidi?

Ammo Sohibqiron xiyonatdan foydalanishdan yuz o'girmas, undan ustalik bilan foydalanardi. Axir, qay bir sarkarda o'z jangchilarining bekordan bekor qurbon bo'lishidan saqlaydigan yo'ldan foydalanishni istamaydi. Xiyonat inson yuragini qurt kabi kemirgan fasoddan, mamlakatda loqaydlik tufayli yuzaga chiqqan parokandalikdan, xullas, ham ustki tanazzuldan tug'ilishini u yaxshi bilardi. Shu sababdan ham har lahza har bir sipohiy, har bir qo'shin boshlig'i, har bir amir boshi ustida uning qahri aylanib turishi zarurligini unutilmas, ularni umid va qo'rquv o'rtasida tutishni lozim ko'rardi.

Agar jiybaxonachi xiyonatga yuz tutgan ekan, undan foydalanmog'i savob, illo uni bu harom yo'ldan qaytarishning iloji yo'q. Iloji — o'lim.

Qal'a tongga yaqin g'arbiy darvozaning kutilmaganda ochilishi tufayli uning qo'liga o'tgach, qarorini farmonga aylantirib, qal'a kutvoli bilan jiybaxona boshlig'ini o'limga buyurdi.

Bir-ikki kun lashkarga dam berib bo'lgach, Sohibqiron qal'ada o'g'li boshliq qo'shinni qoldirib, boshqa shaharlar-u qal'alarni zabt etish qasdida shitob bilan o'tlanib, yo'lga tushdi.

Yo'lga tushgan qo'shindagi askarlarning son-sanog'i yo'q edi. Ularning otlari ming farsangdan ortiq yo'l bossayam hali toliqmagan va shamoldek uchqur, qilichlari olmosday o'tkir, yuraklariga qo'rquv tushmagan edi. Qo'shin shunday shiddat bilan borardiki, go'yo saraton

mahali qamishzorga tushgan o'tdek to'xtovsiz edilar. Boshlaridagi simobiy dubulg'alar kun tig'ida yalt-yult tovlanar ekan, o'sha zamonda yashagan muarrix ta'riflagandek, "qo'shin kejim, zirh va javshanlar ko'pligidan temir tog'i kabi edi, go'yo temir tog'i erib ketib, daryo bo'lib oqib borar, bu qoim yuz ming koinotni yutib yuboradigan ulkan nahangdek jilvagar edi".

Bu qo'shin o'tgan yo'llar changi hafta o'tmasdan to'xtamas, bu temir oqim to'xtab hordiq olgan yam-yashil o'langlarda qayta o't unmas. O't unishi uchun yomg'ir asrlar davomida otlar tuyog'idan ezilib o'lgan tuproqni yumshatishi, quyosh yuz yillar mobaynida bu taqir maydonlarga o'z mehrini tinmay sochmog'i kerak edi. O'lis tog'lar qoyalari ustida poda o'tlatib yurgan afg'on cho'ponlari biyobon o'rtasida to'satdan paydo bo'lgan simobrang daryoni ko'rib, Alloh taoloning irodasidan hayratlanib, tasannolar aytishardi.

Mana shu ulkan qo'shin to'xtab Sind daryosi sohilida hordiq olayotgan paytda Amir Temur kuni-kecha zabt etilgan qal'adan chopar kelganini aytdilar. "Kirsin!" — dedi Sohibqiron daryodan urilgan salqin shabadadan ohista tebranib turgan xirgoh pardalariga tikilganicha. Amir Temur yugurib ichkariga kirgan choparni tanidi. U shahzoda o'g'li xizmatida yurgan uyo'g'lonlarning biri edi. Uyo'g'lon kira solib, tizza cho'kib va boshini egib, siniq ovoz bilan so'zladi:

— Onhazrat, shum xabar keltirganim uchun boshimni oling.

Uning bu so'zini eshitgan Amir Temurning bir mo'yi ham qimirlamadi. U huzuriga kirgan sonsiz choparlardan bu so'zni necha marta eshitgan, sanasa, sanoqdan adashmog'i mumkin. Ko'pincha bu so'z bilan boshlangan xabarlar uning qulog'iga yetishga ham arzimas bir gap bo'lib chiqar, Sohibqiron odamlarning vahimaga o'chligidan hayron qolardi. Birdan o'yiga: "Nahotki, o'g'linga bir gap bo'lgan bo'lsa?" degan gap keldi-da, sergak tortdi.

— Sening joning Allohnik, oldin so'yla, agar Alloh oldida javobgar bo'lsang, boshing shaksiz kesilg'ay. Agar menga nisbatan aybli bo'lsang, hukmni mashoyixlar ayturlar...

— Avval bir qoshiq qonimdan keching, onhazrat, — dedi uyo'g'lon sapchadek kichik boshini ko'tarmay.

Amir Temurning g'azabi qaynadi. "Nima balo, bu sakbachcha, mening irodamni sinamoqchimi?"

Birdan daryodan esgan shabada yuziga urildi-yu, Allohning bu ne'matidan yana ko'ngliga xotirjamlik cho'kdi.

— Kechdim, gapir, — dedi horg'in tovush bilan Sohibqiron.

Chopar ortiq paysallasa, aytadigan gapi o'zi bilan rixlatga ketishini angladi-yu, boshini sal ko'tardi. Shunda ham hukmdorning yuziga qarashga jur'at qilolmay, gap boshladi:

— Ulug' Sohibqiron, siz qal'ani tark etgandan so'ng la'nati yog'iylar nogahon uni qamal ayladilar. Necha kun jang bo'ldi. Ammo kuchimiz ozlik, zaxiramiz nosozlik qilib mag'lub bo'ldik. Yog'iylar qal'aga biz bilmagan yashirin yer osti yo'ldan kirib oldi. Qal'aning qo'ldan ketmog'i ayon bo'lgach, bemonand shahzoda meni sizning huzuringizga jo'natdi. Necha o'limdan qolib, ming g'avgo bilan qal'adan chiqishga muvaffaq bo'ldim.

— O'g'limga nima bo'ldi, u tirikmi? — deb sekin so'radi Amir Temur. Uning ovozidagi sovuqdan choparning etlari jimirlab ketdi. So'ngra zo'rg'a ovoz chiqardi:

— Bilmayman, Sohibqiron, bilmayman, — uning jag'lari titrardi, — men qal'adan chiqish sa'y-harakatini qilayotganimda, jang jiybaxona oldida borayotgan, o'g'lingiz jangning o'rtasida edi.

Amir Temurning ichiga o't tushgandek bo'ldi. Sekin atrofida turgan ichkarilar-u nombardorlarga razm soldi. Biror bir ko'z ochiqdan ochiq unga tikilib turganini ko'rmadi. Ammo hammaning yuzida tashvish alomati zohir edi. U bir dam o'yga botib turdi-da, sekin pichirladi:

— Hozirning o'zidayoq qo'shin yo'lga otlansin. Yog'iylar munosib jazolansunlar. O'g'lim tirikmi, o'likmi topilsin.

Nazarida farmonini qo'shinga yetkazishga javobgar tovachi sust harakat qilayotgandek tuyuldi, bir harakat bilan o'rnidan irg'ib turdi-yu, g'azab bilan baqirdi:

— Bo'g'ozmisan, onag'ar. Agar yana shunday paysallasang qorningni yorib, qoningni oqizganim bo'lsin.

Pak-pakana, qorindor tovachi xirgohdan o'qday otilib chiqdi. "Xudo bir asradi, xudo bir asradi!" degan o'y chopib borayotgan tovachining miyasini kemirardi.

Dam o'tmay temir tog' erib, ulkan oqimga aylandi va kechagina o'tilgan, hali chang-to'zoni bosilmagan yo'llardan ilondek buralib oqa boshladi. Endi bu qo'shinning shiddati yana ham jadal, navkarlar dilida qasos o'ti yonar, otlar qamchi zarbidan alamzada yo'rtib borar edilar. Temir oqim bir necha kundan so'ng dushman qo'lga o'tgan qal'ani uch tomondan o'rab oldi. To'rtinchi tomondan esa yuksak qorli tog'lardan tushib hali qo'lga o'rgatilmagan beasov toydek hapriqib, guvillab ulkan daryo oqib turardi. Agar o'sha tog'lar tomonda poda o'tlatib yurgan o'sha afg'on cho'poni hozir qal'a tomonga ko'z tashlay olganida edi, ulkan biyobon qa'rida tug'ilgan noma'lum simobrang daryo ulkan qoyaga — qal'aga urilib ikkiga bo'linib, asrlar davomida oqib turgan o'zlariga tanish daryoga qo'shilayotganiga ko'zlari tushardi. Agar ular ertasi ham o'sha tomonga qaraganlarida edi, kechagi birdan paydo bo'lgan simobrang daryo yo'qligini, ulkan qoya atrofida esa ulkan ko'l paydo bo'lib qolganini ko'rgan bo'lardilar. Bu ko'l kechasi olov komiga aylanib, undan taralgan yog'du yuksak tog'larning qorli cho'qqilariga urilib, ularni nimqizil rangga bo'yardi. Bu qal'adan yiroq-yiroqlardagi qishloqlar va shaharlar aholisi olislaridan kelayotgan yer zirillashiga vahima bilan quloq solishar, allaqanday noma'lum, shu sababdan qo'rqinchli halokatlardan darak beruvchi g'aroyib manzaraga — yuksak tog' cho'qqilarining qori alvon rangga bo'yalib tovlanishini ko'rib dahshatga tushardilar.

Eng qo'rqinchlisi, noma'lumlik edi. Noma'lumlik ularni o'zlari asrlar davomida yashagan maskanlarini, mol-umuklarini tashlab, g'arq pishib yotgan tutlar hidi anqib turgan chorbog'lar oralab o'tgan yo'llar orqali bu vahimadan bexabar va aldamchi farog'at og'ushida uxlayotgan o'lkalarga ketishga, hali kindik yarasi bitmagan chaqaloqlar yig'isi otalarni yarim kechalari turib, olisda tobora qizillashib tovlanayotgan tog'larga notinchlik bilan uzoq boqishga majbur qilardi. Yer zirillashi to'xtagani bilan ularning yuragidagi zirillash battar avj olardi. Ular o'sha tuni bilan nimqizil rangda tovlangan tog'lar tomondan biror xabar kelarmikan deya ilonizli yo'llarga intiq boqib kutishar; ammo namoz paytidagi kentlar ko'chasidek bu qadimiy yo'llarda biror kishining qorasi ko'rinmasdi.

Noma'lumlik tomonga qarab borib, u yoqdan biror gap olib kelishga hech kim jur'at qilolmasdi. Undan ko'ra ular keng dashtda dushman lashkari bilan yuzma-yuz turib jang qilishga rozi edilar. Ammo dushman o'sha noma'lum tomondan edi.

O'sha noma'lumlik tarafda, kechalari nimqizil rangda tovlangan tog'lar tomondan oqib tushgan daryo yoqasidagi qal'ani Amir Temur qo'shini iskanjaga olgan edi. Sohibqiron qal'aning sharqiy darvozasi ro'parasida sarko'b tiklashni buyurdi. U qal'aga taslim bo'lishni talab qilib nishon jo'natmadi. U sarko'b tiklanishini va sharq tomondan oqib kelayotgan temir oqimni mana shu sarko'b poyida yig'ilishini ham kutib o'tirmadi. O'rtada beomon jang boshlandi. Amir Temur ham xudoning bir bandasi kabi, olisdagi qishloqlarda yashagan fuqarolarga o'xshab noma'lumlikdan qo'rqardi. Ammo u noma'lumlik qarshisida qo'l qovushtirib o'tirishni yoqtirmasdi. U har qanday jumboq yechilgandan keyingina yuragida farog'at topajagini yaxshi bilar; bu jumboq, bu noma'lumlik — farzandning qismati uni qiynagan sayin, u mana shu noma'lumlikni yo'q etuvchi quroli — qo'shinlarini jangga soldi. Ko'zlarida ham qasos olovi, ham o'g'il tashvishi baravar aks etgan Amir Temur tundayam askarlariga dam bermadi. Har yerhar yerda yoqib qo'yilgan gulxanlar yorug'ida qal'aning to'rt darvozasi yonida beomon jang davom etdi. Yugansuvliqlarini chaynab, og'zi ko'piklangan bezovta otlarning qo'rqinchli kishnashi, kuragiga botgan yoy o'qi og'rishidan dunyoni buzib baqirayotgan jangchilar, palaxmonlar otgan toshlar gursillab devorlarga, darvozalarga urilishidan taralgan bo'g'iq tovushlar, guruh-guruh jangchilar goh oldinga, goh orqaga chopganlarida zilzila paytidagidek yerning silkinishlari orasida allaqachonlar tiklangan sarko'b ustidagi xirgoh yonida turgan Sohibqironning: "Bosing! Bosing!" degan hayqirig'i!..

Jang avjiga chiqqan yarim tunda tinim bilmay yo'l bosib, kela solib jang boshlagan hukmdor ko'zining bir zumgagina yumilganini bilmay qoldi. Shu bir zum ichida u tush ko'rdi.

Osmon-u falakdan quyilgan kumush shu'la og'ushida bir ayol belanchak tebratardi. Belanchak iplari qayerga osilgani bilinmasdi. U ayolni tanidi — u Tegina Mohbegim, onasi edi. Ammo beshikda o'g'li yotardi... "Ota, —

dedi o'g'li jilmayib, — ota...” Birdan o'g'lining tovushini eshitdi. “Onajon!..”

U birdan uyg'onib ketdi-yu, sarko'b poyida yotgan yarador jangchilardan birining bo'g'zidan chiqqan o'lim oldi nolasi uni uyg'otib yuborganini bilmadi. “O'g'lim!” — deb shivirladi birdan dili yonib o'zidan o'zi. Sohibqiron ko'zidan sizib chiqqan bir tomchi yoshda gulxan yorug'i aks etgandek bo'ldi. U o'sha zahoti ko'zlarini yengi bilan artib, hech kim sezmadimi, degandek atrofiga nazar tashladi. Hammaning xayoli jang maydonida edi. Faqat uning hamma yurishlarida qatnashgan qari munajjim osmonga bezovta tikilardi. Qariya Sohibqironning o'ziga tikilganini sezib, o'girildi. Amir Temur munajjimni yoniga chorlab, bezovtaligi sababini surishtirmoqchi bo'ldi, ammo xayoli bo'lindi. Askarlari sarko'b qarshisidagi darvozaga o't qo'ygan edilar. Qoramoy sepilgan ulkan naqshkor darvoza o'tga mahtal turgandek lovillab yona boshlagandi. Olov pastdan tepaga jadal o'rlab, darvoza ustunlariga urilib ularni qoraytirardi.

Ammo to'satdan havo buzilib, kuchli shamol qo'zg'aldi, bir-ikki tomchi tomgandek bo'ldi. Shuni o'zi kifoya bo'ldi-yu, gulxanlar o'chdi, yonayotgan darvoza ham omon qoldi. Biroq bu jang shiddatini susaytirmadi, muhobara kuchaygandan kuchayar, har ikki tomon bir-birini ayashni xayoli-ga ham keltirmasdi.

Jang avjiga chiqqan sayin Amir Temurning g'azabi kuchayar, atrofida turgan nombardorlar sohibi taxtning qahrini ko'rib, nafaslarini ichlariga yutgan holda sukut saqlashardi. Faqat qal'a tarafdin kelayotgan suron bu sukutni eshitishga yo'l qo'ymasdi. Temir oqim qal'a devorlariga bo'ron paytida quturgan dengiz to'lqinlaridek borib urilar — sada ketidan hazora, hazora ketidan qo'shin kelardi. Manjaniqlar-u arradalar qal'a devorlarini buzish uchun tinmay ishlar, cho'qmoqlar-u xarbalarning bir-biriga urilgandagi jaranglar to'xtamasdi.

Tong yaqinlashib, atrof yorisha boshlagan g'ira-shiralikda Amir Temur amri bilan yasovulboshi qodirandozlarni ishga soldi, ularning yoydan bexato o'q uzishlari tufayli shahrband ustidagilar tutdek to'kildilar.

Oxiri sabri tugagan Sohibqiron xirgoh ayvonidagi o'rnini tark etib, bu holdan vahimaga tushgan qurchilar

o'rovida pastga — qal'aga yaqinroq borishga, bu bilan askarlari ruhini ko'tarishga qaror qildi. U shiddat bilan sarko'bdan tushib borarkan, zaxira ortilgan aravalardan birining yonida o'chib qolgan, ammo daryo tomondan esayotgan salqin shamoldan qip-qizarib tovlangan gulxan cho'g'lariga qo'llarini toblab, isinib turgan bir cholga ko'zi tushdi. U cholni sezmay o'tishi mumkin edi. Ammo shuncha shovqin-suron orasida cholning ming'irlab kuyilgan qo'shig'i noxosdan uning diqqatini tortdi:

*Voy, o'g'lima, voy o'g'lim,
Yigitlarning nobudi.
Ko'tarilmay qoldi-ya,
O'g'ilginam tobuti.*

*Moymananing yigiti,
Oyog'ida bor-but.
Qo'ldan qo'lga o'tmadi
O'g'ilginam tobuti.*

*Qora yerda yotarsan,
Kimsa bilmas aslingni,
Do'stlaringni xor etding,
Kim oladi qasdingni.*

*Voy, o'g'lima, voy, o'g'lim,
Yigitlarning nobudi.
Qo'ldan qo'lga o'tmadi
O'g'ilginam tobuti...*

Amir Temur cholni tanidi. U qal'ani dastlabki qo'lga olganda, o'z sohibi, o'z safdoshlariga xiyonat qilganligi tufayli o'limga buyurilgan qal'a jiybaxonasi boshlig'i bo'lmish yigitning otasi edi.

O'shandayam jang juda dahshatli bo'lgan bo'lsa-da, bugungichalik beomon bo'lmagandi. Unda muxoliflar o'zaro ilk marta to'qnashayotganlari uchun hali bir-birlaridan qo'rqishmas, dillarda faqat: "Kimning qo'li baland kelarkan?" degan hadik bor edi, xolos. Ammo qilichlar bir-biriga urilgan ilk daf'adayoq bu hadik o'rtadan yo'qolib, uning o'rnini yog'iyga nisbatan g'azab va nafrat egallagan edi. Tongga yaqin boshlangan jang kechgacha davom etdi va ertasi kuni quyosh endi qizarib chiqa boshlagan mahal-

da chol o'g'li — jiybaxona boshlig'i xiyonati tufayli Turon hukmdorining g'alabasi bilan tugadi. Ammo g'alaba unga tatimadi. Yuborilgan nishonidagi talabiga bo'ysunish o'r-niga qarshilik ko'rsatgan qal'a kutvoli bilan unga qal'a darvozasini ochib bergan jiybaxona boshlig'ini qatl ettirdi. Yengilgan qo'shin askarlarini esa qatl maydoniga olib kelib, o'z boshliqlarining sharmandali o'limini ko'rishga majbur etdi. Qatldan so'ng bu askarlarni ozod qilib, qo'yib yubordi.

Qatl boshlanishi oldidan asir askarlar turgan tomondan dod-faryod eshitildi. Amir Temur sukutni buzgan bu yoqimsiz baqir-chaqirni eshitib: "Nima gap?" degandek qurchilar boshlig'iga o'qraydi. Hukmdorning noroziligini payqagan qurchilar boshlig'i, devdek kelbatiga yarashmagan chaqqonlik bilan pastga otiladi. Uning shunday og'ir gavdasi bilan chaqqon harakati o'rtasida bog'liqlik topolmagan hukmdor shovqin chiqqan tomonga tikildi. U mag'lub yog'iy askarlari ichidan qurchilar sudrab olib chiqqan cholni ko'rdi. Chol ikki qo'lini ombirdek qisib, maydon chetiga sudragan qurchilarga dastlab qarshilik ko'rsatishga urindi-yu, ammo dam o'tmay, nafasi o'chib, qo'l-oyog'i majolsiz shalvirab tushdi.

"U kim?" — deb so'radi Amir Temur qurchilar boshlig'i qaytib, o'z o'rnini egallagach. "Jiybaxona boshlig'ining otasi ekan", — dedi qurchiboshi. Sohibqiron birinchi marta kunda oldida qo'li bog'liq turgan, qal'ani xiyonat tufayli unga olib bergan jiybaxona boshlig'iga tikildi. U o'g'li tengi yigit edi.

Xuddi o'sha lahza tovachining ishorasi bilan qatl boshlanganidan xabar berib nog'oralarning gumbir-gumbiri boshlandi. Maydon o'rtasidagi kunda qo'yilgan supada qo'qqayib turgan jallod qiblaga qarab tilovat o'qirdi. Botayotgan quyoshda uning yuzi qip-qizil tusda tovlanardi. Tilovatni tugatgan jallod o'rnidan turdi va kundaga birinchi bo'lib kutvol boshini qo'ydi. Ammo kutvol boshini kundadan olib, yana qad tiklashga urindi. Mushtumining zarbi bilan buqani o'ldirishga qodir zabardast jallod bir sil-tash bilan yana uning gavdasini bukib boshini kundaga qo'ydi, so'ng yuksakdagi xirgoh peshayvonidagi taxtda ichkilar-u nombardorlar qurshovida turgan hukmdorga tikildi. Aniqrog'i, tikilgandek bo'ldi, zero jallod boshini ko'tardi-yu, o'z sohibiga tik boqishga jur'at qilolmadi.

Uning qo'lidagi oybolta ham qonga bo'yalmagan, ammo g'urub shu'lasini tushib qip-qizarib tovlanardi.

Endi buyog'i faqat Sohibqironning irodasiga, uning g'azabi yoki rahm-shafqatiga bog'liq edi. Ammo dunyoning to'rt tarafini zir-zir titratgan, G'arb-u Sharq hukmdorlariga o'zining marhamatini ayamay, ularni farzandi qatoriga qo'yib, "o'g'illarim" deb murojaat qilishga ko'nikkan jahongir bu lahza nimalar haqida o'ylayotganini hech kim bilmasdi.

Kutvol ham, jiybaxona boshlig'i ham o'g'li tengi yigitlar edi. Ammo kutvol mardonalik bilan qal'ani saqlashga uringan bo'lsa, jiybaxona boshlig'i xiyonat bilan uni muxolifga ochib bergani ular o'rtasida bir ulug' jar hosil qilganini o'ylagan Sohibqiron dunyoning g'alati ishlarini anglashga urinardi. Mana, deyarli tengdosh yigitlar. Balki ular bir ko'chada o'ynab ulg'ayishgan jo'ralardir, balki qilich chopqilashni birga mashq qilishgan saboqdoshlardir. Ammo ular hozir bir-birlariga dushman. Kutvol o'zini mag'rur tutar, o'zini dushmanga sotgan jiybaxonachiga qayrilib ham qaramasdi. Jiybaxonachi bo'lsa, allaqachonlar tiriklik nishonasini bildirmay munkayib yotardi. O'z qilmishini anglab pushaymon bo'lganidan ajalni allaqachonlar bo'yniga olganidanmi yoki o'z xiyonati bois marhamat kutib, uning o'rnida o'lim topayotgani tufayli qo'rquvdanmi uning devor rangiga kirgan basharasi ma'nosiz, unda na g'azab, na iltijo namoyon edi.

Hukmdor o'lim oldida ham o'zini xo'rlashlariga qarshilik ko'rsatayotgan kutvolga qarab, ikkilangandek bo'ldi. Keyin birdan sergak tortib, o'g'liga ko'z qirini tashladi. U o'g'lining chehrasida ham ikkilanish alomatini sezdi-yu, qarori qat'iylashdi. "Ikkilanish, bu bo'lajak mag'lubiyatdir", — deb o'yladi Amir Temur. Agar u hozir ikkilanganini o'g'liga bildirib qo'ysa, o'g'li saltanat va harbning har bir ishida ikkilanishi mumkin. Bunga esa yo'l qo'yib bo'lmasdi. Unda saltanatda o'rom, dushmanlarda qo'rquv, do'stlarda sadoqat, o'g'lida sobitlik qolmaydi. Illo, podshoh bir tadbir qilishni oldindan qasd qildimi, har qanday sharoit va vaziyatga qaramay, o'sha ishda qattiq turmog'i, to bitirmaguncha undan qo'l tortmagani ma'qul. Agar bugun u ikkilansa ertaga o'g'li ham ikkilanadi, sobitligi sinadi, oqibatda mamlakat bo'linadi. Ikkilangan hukmdor baribir oxir-oqibat adashadi, so'ng ularga yaqin turganlar ham adashadilar.

U bir paytlar, endi saltanat izmi ilgiga o'tgan kunlarda piri yo'llagan maktubdagi muborak so'zlarni esladi: "Mamlakat kufr bilan turishi mumkin, lekin zulm bor yerda turolmaydi". Xo'sh, undan shafqat tilash o'rniga o'limni indamay kutayotgan kutvolni o'ldirish zulmmi, zulm emasmi?! "Zulm!" — deb o'ziga javob berdi Sohibqiron. Ammo yana shu narsa ma'lumki kutvol yosh bo'lishiga qaramay, zulm yo'liga o'tgan. Sohibqiron qon to'kilishiga yo'l qo'ymaslik niyatida o'z nishonini yuborib taslim bo'lishni taklif qilganida, bu talabga rizolik bildirish haqida maslahat solgan ikki-uch yuzboshini mashvaratning o'zidayoq chopib tashlagan. La'nati jiybaxonachi, allaqachonlar ko'nglida xiyonat fitnasini boshlagan jiybaxona boshlig'i ham o'sha yuzboshilarga qilich peshlagan. Nodon kutvol xavf-xatarni unga oqilona maslahat bergan yuzboshilardan emas, mana shu yonida turib qilich peshlagan jiybaxonachidan kutish kerakligini bilmagan. Oqibatda, o'rtada jang sodir bo'ldi, necha yuz askar bekoran bekor qurbon bo'ldi. Bu zulmmi, zulm emasmi?! "Zulm!" — deb hukm chiqardi buyuk jahongir. Qolaversa, yomonlikka yaxshilik bilan javob qaytarish mumkinmi? U holda yaxshilikka nima bilan javob qaytarish lozim. Yo'q, yomonlikka adolat, yaxshilikka yaxshilik bilan javob qaytarmoq kerakdir. Aksincha bo'lsa, xatodir.

Amir Temur yana o'g'liga ko'z qirini tashladi. Uning yuzida hamon ikkilanish alomati zohirligini sezdi va o'g'li unga qayrilib bir nima deyishga hozirlanganini payqashi bilan ko'zini olib qochdi. Yo'q, o'g'li hozir nima demoqchiligini u eshitmasligi kerak. Zero, hozircha bu ikki iqlimni ichiga olgan cheksiz hududda va shu hududning markaziga aylangan yerda — u o'tirgan makonda har bir narsa, har bir kimsaning taqdiri yolg'iz uning irodasiga, uning qaroriga bog'liq. Shunday ekan, kecha garchi yolg'iz o'zi bilgan qaror, uni boshqalarning qulog'i eshitmagan bo'lsa-da, bugun amalga oshmog'i shart.

Sohibqiron yuzida bir daqiqa paydo bo'lib, o'sha lahza o'chgan ma'noni uqqan tovachi jallodga "Boshla!" degandek qo'l siltadi. O'sha lahza jallodning qizil damli oyboltasi kutvol boshi ustida yalt etdi-yu, kesilgan bosh kundadan supaga, supadan pastga dumalab ketdi. Navbat jiybaxona boshlig'iga yetdi. Yana jallod oyboltasini yerga tirab, bosh egib izn kutdi. Tovachi hukmdor yuziga tikildi.

Ammo Amir Temur yuzida hukm ma'nosini ko'rmay, vujudi diqqatga aylandi.

Navbat jiybaxona boshlig'iga yetdi-yu, jahongir dastlab kutvolni boshidan judo etganiga o'kindi. Avval battol xoinni o'ldirish kerak edi. Illo, o'zini yog'iyga sotgan xiyonatkorning o'limini kutvol ko'rishi kerak edi. Jahongirning birdan g'azabi ko'pchib, tovachiga o'qraydi. Gap nimadaligini anglolmagan bechora tovachining tizzalari bo'shashib, rang-ro'yi ko'pikdek oqarib ketdi. Ha, kutvol bu la'natining o'limini ko'rishi shart edi... Shart edi... Nega avval shu narsani o'ylamadi. Bu lahzada o'z ona yurti himnida turgan qal'ani unga olib bergan jiybaxona boshlig'i uning nazarida dunyodagi eng past, eng manfur kimsa edi.

O'limini kutib yuztuban yotgan jiybaxonachining tanasiga jon kirgandek bo'ldi. Kutvolning o'limidan so'ng tamom bo'lgan xoin hukmdor o'yga botgan vaqtni paysalash, deb Sohibqiron uni faqat qo'rqitish uchun kunda yoniga olib keltirganligiga, aslida qilgan ishi uchun albat-ta marhamat topajagiga ishona boshlagandi. U zo'rg'a ko'zlarini ochib hukmdorga boqdi. Majol topib undan imdod tilamoqchi bo'ldi, ammo muzlab qolgan lablarini qanchalik ochishga urinmasin, ocholmadi, faqat qaqragan, qonga to'lgan bo'g'zidan nolaga o'xshash bir tovush chiqdi. Keyin hukmdorning o'ziga qahr bilan nafratomuz qarab turganini arang ilg'adi-yu, murda nuqsi urgan basharasini yana yerga bosdi. Amir Temur g'azab bilan tovachiga baqirdi:

— Mochag'ar, nimani kutyapsan, boshlamaysanmi?

Tovachining ishorasi bilan jallod bir siltash bilan jiybaxona boshlig'ining majolsiz gavdasini yerdan ko'tardida, ikki bukdi va boshini kunda ustiga qo'ydi. O'sha zahoti mahkumning og'zidan ko'pik oqib tusha boshladi. Jiybaxona boshlig'ining boshi ham kundadan pastga dumalashi bilan hammaning qulog'i ko'nikib qolgan og'ir va qo'rqinchli sukunat og'ushida maydon chetida bog'liq turgan otlar yonida chalqancha yotgan cholning yuragidan otilib chiqqan mungli faryod yangradi. Ammo bu faryod egasiga hech kim jur'at etib qaray olmadi. Yolg'iz Amir Temur o'rnidan turib, qatl maydonini tark etayotgan odamlar osha cholga uzoq tikildi. "Zulm!" — deb o'yladi yana u. Shu o'y ongida yalt etgan zahotiyuq, shart orqasiga o'girildi. O'shandan buyon cholni uchratmagan edi...

So'nib borayotgan gulxan cho'g'larini qo'lidagi shox bilan titayotgan cholga ko'z tashlab, bir lahzagina to'xtab qolgan Sohibqiron qadamini tezlashtirdi. Ortidan cholning qo'shig'i yetib kelardi:

*Voy, o'g'lima, voy, o'g'lim,
Yigitlarning nobudi.
Qo'ldan qo'lga o'tmadi
O'g'ilginam tobuti...*

“Chol esdan og'gan!” — deb o'yladi Amir Temur, ammo oldida durbosh ko'tarib borayotgan qurchi “Voh”, — deya yuztuban yiqilganini ko'rdi-yu, o'sha zahoti cholni unutdi. Qal'a tomondan uchib kelgan to'qmor uchi qurchining ko'ksini teshib, kuragidan chiqib turardi. Jahongirning xavfsizligi uchun javobgar ichkilar tezda unitalar bilan to'sib olishdi.

Tuni bilan davom etgan jang tong yorishgach, battar avj oldi. Kechasi qo'zg'algan shamol va bir-ikki tomchilab o'tgan yomg'ir tinib, osmon shundayam yarqirar ediki, bamisoli artilgan shishadek beg'ubor edi. Osmonda bir hovuch bulut ham ko'rinmasdi. Yoz quyoshi shunday mehr bilan odamlarga, chechaklarga, dala-yu dashtlarga, yuksak tog'larga o'z nurini sochardiki, bo'layotgan voqealar o'ngda emas, tushda ko'rinayotgandek tuyulardi. Ammo har ikki tarafning jangchilari buni sezishmas, ularning ko'zi bir-birlaridan uzilmas, qo'llaridagi qilich-u zulinlar tovushi, ko'zlaridagi g'azab, dillaridagi qahr g'ubori ham osmonni, ham quyoshni to'sib olgan edi. Toliqqan otlarning ham, odamlarning ham o'ngi tushga aylangan. Ular butun dunyoni unutgan, go'yo yolg'iz o'lingina ularga hordiq olish uchun imkon beradigandek. Tuni bilan sovtular va dubulg'alar aks etgan oy nuri so'nib, quyoshdan tushgan shuur qip-qizarib oqayotgan daryoda tovlana boshladi. Uning suviga qon qo'shildi. U qal'a turgan qoyadan oqib tushib, olis tog'lar tarafdan dalalarni yashnatish, odamlar, gullar, bulbullar chanqog'ini qondirish uchun oqib tushayotgan daryoga borib quyilar, ko'm-ko'k daryo bir-ikki farsang davomida bu qonni hazm etolmay qiy-nalar... va oxiri qon rangini ichiga yutib, yana o'zining azaliy yo'lidan olg'a talpinardi.

Podshohlar xulqi bamisoli shamol, avomniki maysadir. Shamol qay tarafga essa, maysa ham o'sha tomonga egiladi. Ammo podshoh hech qachon o'z qudratining asosi mana shu avom ekanini unutmazligi kerak".

Amir Temur tutab yonayotgan, vayrona qal'aga kirmay daryoga yaqin yalanglikda chodir tiktirdi. Sohibqiron o'zining oddiy jangchilari libosidan deyarli farq qilmaydigan jangovar libosida, Damashqni olganda qo'lga kiritgan oltin chiroqdon osilgan shohchodirda qunduz bo'rkli boshini eggan ko'yi o'g'lidan darak kutardi. U kamdan kam yolg'iz qolar, shu boisdan har gal shu ahvolga tushganda dilini allaqanday anglab bo'lmas og'riq qisa boshlardi. Hozir ham shu og'riq uyg'ondi-yu, Sohibqiron chuqur oh tortdi. U og'riq sababini bilmas, bu esa og'riqni yo'qotish chorasini topishga imkon bermasdi. Tuni bilan kechgan jang tufayli uyqudan, hordiqdan qolgan jahongir ongida quyuq va horg'in bir zulmat paydo bo'lgan, og'riq esa mana shu zulmot ichida yonib turgan chiroqdek pirpirab, goh tovlanib turardi. To'satdan tashqarida shovqin-suron ko'tarildi-yu, sergak tortdi. Ammo o'zini tutib, bu shovqin-suronlardan xayolan uzoqlashish uchun ko'zini yumdi. O'sha zahoti kechagi tushi o'ngida yalt etib namoyon bo'ldi. Kumush shu'la og'ushida belanchak chayqalardi. Bu safar onasi yo'q edi. Belanchak ham bo'm-bo'sh edi. "O'g'lim, o'g'lonim..." — deya pichirladi Amir Temur. Ammo tashqaridagi shovqin tobora unga yaqinlashib kelar, ortiq undan qochib bo'lmasdi...

Shu payt shoshilib ichkariga nombardorlardan biri kirdi. Uning yuzida qo'rquv bor edi. U gapni qanday boshlashni bilmay Sohibqiron qarshisiga kelib, tiz cho'kdi. Amir Temur nega nombardorlaru amirlar har galgidek rasm-rusmga binoan o'z munosabatlaridan kelib chiqqan tartibda kirib kelmaganlari haqida o'yladi-yu, huzuridagi nombardor ko'pchilik aytishga qo'rqqan gapni unga yetkazishni bo'yniga olib kirganini angladi.

— So'yla, — dedi Sohibqiron.

— Onhazrat, — dedi nombardor, — bir qoshiq qonimdan kechsangiz...

— Kechdim, so'yla, — dedi Amir Temur.

— Onhazrat, o'g'lingizning na tirigi, na o'ligi topildi. Qal'ani elakdan o'tkazdik, ammo... — nombardor jim

qoldi. O'rtada jimlik cho'kdi. Bu jimlik cho'zilgan sayin nombardorning qo'rquvi oshib borar, bu qo'rquv yuragidan qon tomirlari orqali vujudiga tarqalib, a'zoyi badanini shol etganday bo'lardi.

— Shovqin-suronning sababi nedir? — dedi boshini ko'tarmay Amir Temur.

Qo'rquv daryosiga cho'kib borayotgan nombardor birdan hushyor tortib, bor irodasini yig'ib, taqdir in'om qilgan xasga yopishdi:

— Qatl etilgan jiybaxona boshlig'ining otasi sizning huzuringizga kiraman deb shovqin ko'tardi. Qurchilar uni qo'l-oyog'ini bog'lab, daryoga tashlamoqchi bo'ldilar-u bu ishni ixtiyoringizsiz qilishga jur'at topolmay, to'xtadilar.

“Mana kim o'g'limga nima bo'lganini menga aytib beradi?” — degan nogahoniy o'ydan o'rnidan turib ketgan Amir Temurning vajohatini ko'rib nombardor hayot bilan vidolashish muddati yetganini tushundi. Ammo Sohirqiron unga yaqinlashib, yoqasidan ushlab dast ko'tardi-yu, qahrli ko'zlarini tikib, baqirdi:

— Tezroq cholni huzurimga olib kiring!

Boyagina qo'rquvdan qo'l-oyog'i bo'shshagan nombardor hukmdor yoqasini bo'shatishi bilan shohchodirdan o'qday otilib chiqdi. Zum o'tmay, cholni olib kirdilar. Chol hozirgina arqon siquvidan bo'shagan qo'llarini uqalab, qarshisida o'tirgan Sohirqironga, ko'zlarini yashirmay, ochiqdan ochiq razm solardi. Ular bir-birlariga uzoq tikildilar. Allaqachon o'z o'rinlarini egallagan nombardorlar-u amirlar “bu yog'i nima bo'larkin?” deganday voqealar davomini kutardilar.

— So'yla, kimsan? — deb birinchi og'iz ochdi nihoyat Amir Temur.

— Bandaman, — dedi chol unga tik boqqancha.

— Kimning bandasi? — deb so'radi yana Amir Temur.

— Hukmdorimning, — dedi chol.

— Hukmdoring kim?

— Alloh taolo! — dedi chol.

Amir Temur cholning javobiga ichida tahsin o'qidi. Bir lahzalik bu savol-javob uni ancha tinchlantirgan edi.

— Ey, Alloh bandasi, — deya gap boshladi yana Amir Temur, — mening kimligimni bilasanmi?

— Bilaman. Sen ham Alloh bandasisan! — dedi chol.

Inshoollo, xudoning bandasi Amir Temurman, — dedi Sohibqiron.

— Amir Temurligingni yaxshi bilaman.

Atrofdagilarning butun vujudi quloqqa aylanib, hukmdor bilan chol musohabasini tinglashardi.

— Allohning mo'jizasi, Xudovandi karimning marhamatiga erishgan Amir Temurman, — dedi Sohibqiron har bir so'ziga alohida urg'u berib.

— Har bir bandaning dunyoga kelishining o'zi Alloh mo'jizasi, Xudovandi karimning marhamatidir, — dedi chol.

Amir Temur “rost aytding” degandek bosh silkib, cholning so'zini ma'qulladi. Ammo o'sha zahoti yodiga o'g'li tushdi-yu, lablari mahkam qisildi.

— O'g'linga nima bo'lganini bilasanmi? -- deb sekin so'radi Sohibqiron. Ammo uning ovozi sukunat quchgan shohchodirda o'tirgan hamma eshitdi.

— Kecha qal'ada bir yigitni qatl etdilar. Uning ko'z-qoshi senikiga o'xshardi. O'sha yigit o'g'lingmi? — dedi chol savolga savol bilan.

— Sen aytgan yigit o'g'limmi, o'g'lim emasmi, men hali bilmayman. U tirikmi, o'likmi, bundan ham bexabarman, — dedi Amir Temur.

— Yigit taxminan yigirma yoshda edi, — dedi chol.

— Ha, o'g'lim yigirmaga chiqqan edi, — dedi Sohibqiron.

— Uni sening kelishing arafasida tongda qatl etishdi, — dedi chol.

— O'sha yigitni qanday o'ldirishdi, so'ylab ber, — dedi Amir Temur.

— Uni qal'a o'rtasidagi maydonda qatl etishdi. O'sha sen mening o'g'limni qatl etgan supada... — Chol bu gapni aytib to'xtadi. Amir Temur birdan yolg'izlikda qiynab, ko'pchilik orasida uni tark etadigan og'riq yana dilida uyg'onganini sezdi. Bu safar og'riq har safargidan kuchliroq edi. U bor irodasini to'plab, dilidagi azob yuzida zohir bo'lmaslik yo'lini tutdi. Choldan boshqa biror kishi jahonni qo'rquvda tutgan inson dilida qanday azob uyg'onganligini sezmedi.

— Tong mahali edi, — deb nihoyat gapini davom etdi chol. — Mashriqdan chiqqan quyosh charaqlab tursada, hali mag'rib tomondagi oy botib ulgurmagan edi.

– Uni qanday o‘ldirdilar? – deya toqatsizlandi Amir Temur.

– Avval o‘ng qo‘lini yelkasi osha chopdilar...

– Ingradimi? – deb so‘radi Amir Temur.

– Yo‘q, oh degan tovush ham chiqarmadi.

– Mening o‘g‘lim ekan! – dedi hayajonlangan Amir Temur.

– Keyin... keyin chap qo‘lini chopdilar, – dedi chol.

– Ingradimi?

– Yo‘q, miq etmay chidadi.

– Mening o‘g‘lim ekan! – dedi Amir Temur.

– So‘ng yigitning o‘ng oyog‘ini chopdilar, – dedi chol, o‘sha dahshatli qatl manzarasini ko‘z o‘ngiga keltirish niyatida ko‘zini yumgancha.

– Ingradimi?

– Yo‘q. Chidadi, ko‘zidan bir tomchi yosh, bo‘g‘zidan bir un ham chiqmadi.

– Mening o‘g‘lim ekan u! – dedi Amir Temur.

– Keyin bechoraning chap oyog‘ini chopdilar, – deb hikoyasini davom etdi chol hamon ko‘zini ochmay.

– Ingradimi? – deb so‘radi sohibqiron.

– Yo‘q, ingramadi.

– Mening o‘g‘lim ekan o‘sha yigit! Mening o‘g‘lim! – dedi Amir Temur ko‘zidagi alam o‘rnini g‘urur egallab. – Keyinchi, keyin?..

– Keyinmi?.. – dedi chol mahzun ko‘zlarini ochib, Sohibqironga tikilar ekan, – keyin yigitning ko‘ksini tars yordilar-da, yuragini uzib oldilar!

– Ingradimi? – dedi Amir Temur.

– Yo‘q, ingramadi. Faqat... – cholning tovushi haya-jondan bo‘g‘ilgandek bo‘ldi. – Faqat yuragini uzib olgan-larida “Oh!” deb yubordi, – chol ko‘zlaridan oqqan yosh-larni gulxan qoraytirgan yengi bilan artar ekan.

– Yo‘q, u mening o‘g‘lim emas ekan! – deb yubordi cholning so‘nggi so‘zini eshitib o‘rnidan turib ketgan Amir Temur.

Davrada gilar Sohibqiron so‘zini eshitib, bir qalqib ket-dilar. Amir Temur ularning har birini ko‘ziga tikilmoqchi bo‘lgandek, davradagilarga bir boshdan tikildi va o‘ziga boqib turgan cholga navbat yetganda yana takrorladi:

– Yo‘q, u yigit mening o‘g‘lim emas!

Shu gapni aytishi bilan Sohibqironning ko‘z o‘ngini bir

zum kumush yog'du to'sdi. Kumush yog'du aro chayqalgan belanchakni ko'rdi. Biroq belanchak bo'sh edi. "O'g'lim!" — deya tovushsiz o'rtandi jahongir...

Sohibqiron qal'ani buzib tashlashni, cholga bo'lsa nima tilasa o'shani berib, o'zi xohlagan manziliga yetkazib qo'yishni buyurdi. O'sha zahoti uning amri bajo keltirildi. Temir tog'i erib, yana qal'a tomonga oqdi va birpasda qal'adan nom-nishon qolmadi. Ertasi kuni bu simobiy oqim daryo yoqalab mag'rib tomonga oqdi. Noma'lumlikdan sarosimada qolib, oromni unutgan olisdagi shahar-u qishloqlar bu temir oqim ularning qay birlari tomon burilishini bilmay, vahima bilan kutardilar. Noma'lumlik sarhadi kamaygan sayin bu temir oqim ularga shunchalik yaqinroq kelardi.

Chol esa Sohibqironidan hech nima so'ramadi. U devorlari buzilib, yer bilan tekislangan qal'a atrofini tark etmadi. Bir necha kundan so'ng Amir Temur to'satdan cholni eslab, surishtirdi. Unga cholning qal'a yonida qolganini aytdilar. Sohibqiron qo'shından bir guruh ajratib, cholni o'z huzuriga olib kelishlarni buyurdi. Guruh bir necha kun yo'l bosib, manzilga yetib keldilar-u chor-atrofni qidirib cholni topolmadilar. Jangchilar chol daryo sohilida yangi paydo bo'lgan qabrga ko'milganidan bexabar edilar. Uni ko'mgan podachilar esa sharqdagi tog' qoyalaridan pastga olib tushgan podalarini haydab allaqachonlar olislab ketgan, ular cholning Amir Temur va uning o'g'li haqidagi mahzun hikoyasini allaqachonlar afsona qilib aytib borardilar...

Afsona mana shu yerda yakunlanadi.

Vassalom.